

**SZEMÉLYES KONFLIKTUSOK, RIVALIZÁLÁS, MINDENNAPI
PROBLÉMÁK.
A KOMINFORMISTA EMIGRÁNSOK MINDENNAPJAI
MAGYARORSZÁGON
(1948–1953)²**

The organizations of those who were known as the Cominformist (*ibeovci*) emigrants were established in the Soviet Union and Eastern Europe after 1948 as a consequence of the Soviet–Yugoslav conflict. This paper is based on Hungarian archival records and focuses on the history of those political emigrants who settled in Hungary after the escalation of the conflict. There, the emigrants formed a small, closed community within a linguistically and culturally different county. The aim of this paper is to investigate the community's everyday difficulties, rivalries, internal clashes and conflicts. First, their numbers will be briefly examined and their material, financial and educational possibilities and their housing conditions will be explored. In the second part the rather complex relationship within the emigrants' community will be investigated. Intensive research for this paper was carried out at the Historical Archives of the Hungarian State Security and at the National Archives of Hungary. This ongoing research into the lives and political activities of the Cominformist emigrants in Hungary is financed by the Hungarian Scientific Research Fund.

Key words: Soviet–Yugoslav Conflict (1948–1953), Yugoslav–Hungarian Relations, Cominformist emigrants

Az úgynevezett kominformista (jugoszláv politikai) emigránsok közösségei az 1948-ban eszkalálódó szovjet–jugoszláv konfliktus következtében szerveződtek meg a Szovjetunióban és a korabeli szóhasználatlalt „népi demokráciáknak” nevezett kelet-európai szovjet csatlósállamokban. Az emigráns közösségek részben a már az adott országban tartózkodó, ott közép- vagy felsőfokú (elsősorban katonai) tanulmányokat folytató diákok, részben a külföldi diplomáciai szolgálatot teljesítő jugoszláv diplomaták köréből szerveződtek. Gyökerét tekintve az emigráció harmadik részét azon politikai menekültek alkották, akik a konfliktus következtében, többnyire illegálisan menekültek a Jugoszláviával szomszédos országokba. Néhány esetben az is előfordult, hogy nem politikai üldöztetésük folytán,

1 vuximaxi@gmail.com

2 A tanulmány megírásához az Országos Tudományos Kutatási Alap OTKA PD 108386. számú pályázata nyújtott segítséget.

hanem a jobb anyagi és megélhetési lehetőségek reményében, vagy éppen köztörvényes bűncselekményükért kiszabott büntetésük letöltése elől menekülve választották az emigráns létet. Az emigrációban elsősorban propagandafeladatokat láttak el, titóellenes pamfleteket, sajtócikkeket írtak, szerkesztették az emigráns lapokat és a rádióállomások délszláv nyelvű műsorait. Többen közülük kémként is segítettek a Tito és a jugoszláv vezetés elleni harcot.

Jelen tanulmányomban nem vállalkozhatom arra, hogy az emigránsok életének minden apró részletére kitérjek, a hangsúlyt a mindennapok világára helyezem. Tanulmányom első részében ezért röviden megvizsgálom a magyarországi kominformista emigránsok létszámát, majd anyagi és nyelvi nehézségeiket elemzem. Itt térek ki lakásviszonyaikra és oktatási helyzetükre is. A második fejezetben a mindennapi élet kereteit és az emigránsok összetett kapcsolatát mutatom be néhány releváns példa alapján.

A magyarországi politikai emigránsok létszáma, anyagi és nyelvi nehézségeik

A kominformista jugoszláv politikai emigránsok létszámaként a nemzetközi történetírásban, az UDB 1964-ben készített kimutatása alapján, 4928 fő rögzült, közülük 455 személy Magyarországon kapott menedéket. (Banac 1988: 223; Mitrović 2009: 35; Mitrović–Selinić 2009: 34) A magyarországi levéltári források azonban jóval alacsonyabb számban határozzák meg az itt élők létszámát; saját kutatásaim alapján 132 főre teszem azon *ibeovci* emigránsok számát, akik valódi, intézményesített kapcsolatban álltak az emigráció helyi központjával és a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) vezetésével.

Az emigráció létrejöttét követően az egyik legsürgetőbb feladatként jelentkezett a mindennapok megszervezése. Szalai András, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetőség káderosztályának helyettes vezetője a határt illegálisan átlépő, és ezért az ÁVH őrizetében lévő, munkanélküli és demoralizált hangulatú menekültek helyzetét már 1948 novemberében „tökéletesen tarthatatlannak” vélte. A nyelvi hiányosságok és eredeti foglalkozásuk (zömmel katonatisztekéről, kémelhárítókról és egyéb államvédelmis beosztottakról volt szó) miatt Szalai teljesen elképzelhetetlennek tartotta, hogy a menekülteket végzettségüknek megfelelő munkakörben helyezték el; mindössze segédmunkásként történő alkalmazásukat vélte lehetségesnek. (MNL OL, 276/68. f. 65. ő. e.: 10)

Az emigránsok többségének helyzetét gyorsan és érdemben azonban nem sikerült rendezni. Habár 1948. december közepéig 10 380 forint segélyben részesültek, de 22 személynek sem lakása, sem munkája nem volt. Eltérőek voltak lakásviszonyaik és az MDP korábbi fizetésük folyósítására sem volt képes. (MNL OL, 276/68. f. 67. ő. e.:

21–22; MNL OL, 276/67. f. 126. ö. e.: 124.) Visszás helyzetük valamelyest csak 1949. február közepére oldódott meg, az akkor Magyarországon tartózkodó 28 emigráns közül 27 fő anyagi körülményeit sikerült rendezni. Az emigránsok mindegyikét lakáshoz juttatták, részben Budapest környékén. 1950 tavaszán 8 kollektívában, a családosok további 7 lakásban laktak. (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 11.) Egyénileg és kollektívába szervezve 1952 nyarán legkevesebb 17 fővárosi cím alatt éltek. Legtöbben a Fürj utca 11/B. szám alatti kollektívában, számuk 12 főt tett ki. (MNL OL, 276/98. f. 141. ö. e.: 19. és 23.) Néhány esetben azonban még így is előfordult, hogy a család különböző tagjai más-más helyen nyertek elhelyezést. Boris Verstovšek például a pesti belváros határán található Dimitrov tér (mai nevén Fővám tér) 4. szám alatt, felesége, Radmilla a budai belvárostól északra fekvő II. kerület Lomb utca 33. szám alatti kollektívában lakott. (MNL OL, 276/98. f. 141. ö. e.: 23.)

A korabeli lakásviszonyok visszásságát jól megvilágítja a Fürj utcai kollektívában lakó Jordan Petrović helyzete is. Mivel felesége Békásmegyeren lakott, hetente mindössze egy alkalommal tudtak találkozni egymással. Habár a hatóságok késznek bizonyultak arra, hogy egy törökbálinti lakást utaljanak ki számukra, az ingatlanlans számos probléma merült fel. A szóban forgó lakás ugyanis már foglalt volt, abban a helyi állami gazdaság egyik dolgozója lakott családjával. Sőt, a helyi tanács nem kevesebb, mint 18 olyan kérvényt tartott nyilván, amelyben különböző indokokkal a kérvényező az egyébként lelakott ingatlanhoz szeretett volna hozzájutni. (MNL OL, 276/98. f. 143. ö. e.: 46–47.)

1949 elejére az emigránsok zöme számára munkahelyet is sikerült találni. Ellátásukra egyszeri juttatásként összesen 55 300 forintot utaltak ki. Feltehetően ellátásuk jelentős költségvonzata állhatott azon javaslat mögött, miszerint az újonnan érkezők ellátása merüljön ki a munkához juttatásukban, de ez a javaslat a gyakorlatban minden bizonnyal nem valósulhatott meg. Erre utal, hogy az emigránsok a későbbiekben is havi rendszerezéssel, illetve egyéni elbírálás alapján, segélyekben részesültek.

Az anyagi természetű és megélhetési nehézségek mellett a jugoszláv politikai menekülteknek nyelvi nehézségekkel is szembe kellett nézniük. Magyarországra érkezve ugyanis egy merőben más nyelvi környezetbe kerültek. Részben talán ezzel is magyarázható, hogy az emigránsok közül többen Csehszlovákiába vagy a Szovjetunióba szerettek volna továbbutazni. Egy 1950. májusban készített feljegyzés szerint a 102 emigráns valamivel több mint 10 százaléka (13 fő) volt magyar anyanyelvű. Habár az emigránsok egy jelentős része Vajdaság területéről érkezett, így egy részük bizonyára tudott valamelyest magyarul, a Szerbia belsejéből, a dalmát partvidékről vagy éppen Bosznia-Hercegovina területéről

érkezők esetében ez a lehetőség bizonyára nem állt fenn. Nyelvismereti hiányosságaik a munkába állásukat, munkahelyhez juttatásukat is megnehezítette.

A nyelvi nehézségek meglétéről tanúskodik Danilo Urošević 1951. március 22-én keltezett és az MDP Országos Központjához címzett beadványa, amelyben saját és 4 további emigráns társa kívánságát tolmácsolta, és kérte, hogy olyan iskolába kerülhessenek, „ahol a nyelvet is értenék”. Božidar Jegdić, Pavle Krkelić, Đorđe Kontić és Radovan Vrbica esetében a katonai akadémiát és a légierőt vélték szóba jöhető megoldásnak; maga Urošević a budapesti egyetem régész szakára kívánt beiratkozni. Levelében egyértelművé tette, hogy a tanév elkezdésével is azért késtek, mert „amint az Önök előtt is ismeretes, nagyon nehezen bírjuk a magyar nyelvet” (MNL OL, 276/98. f. 144. ő. e.: 10.). „Igen nagy nyelvi nehézségei” voltak az Agrártudományi Egyetem szakérettségi tanfolyamát végző 26 éves Dubroslav Lukovićnak is (a tananyaggal részben a hosszú hónapokig elhúzódó betegsége miatt sem tudott lépést tartani), annak ellenére, hogy a „jugoszláv hallgatók heti 6 órában külön magyar nyelvű oktatást kaptak. „Valamivel többet tudott magyarul” a Lukovićnál 10 évvel idősebb Živan Mandić, aki nyelvi nehézségei ellenére jó eredménnyel érettségizett. „Példamutató magatartása és vasszorgalma miatt” oktatói szerették volna, ha szovjet ösztöndíjban részesült volna. (MNL OL, 276/98. f. 144. ő. e.: 22.)

Az emigránsok továbbtanulását és egyetemi diplomához juttatását Pero Popivoda, egykori jugoszláv repülős tábornok, a kominformista emigránsok moszkvai vezetője is kiemelten fontos kérdésként kezelte. 1952 nyarán tudtára is adta a magyar elvtársaknak, hogy „véleménye szerint a jugoszláv emigráció tagjaiból mennél többet és főként a vezetőség tagjainak feltétlenül egyetemre kell járniok.” (MNL OL, 276/98. f. 144. ő. e.: 57.). Parancsba beillő kérésének köszönhetően az 1952 szeptemberében induló tanévben az MDP 31 emigránssal több hallgatót irattatott be felsőfokú oktatási intézményekbe, előkészítő iskolákba és „szakmai tanulásra”. Így abban a tanévben összesen 55 jugoszláv emigráns folytathatott ilyen jellegű tanulmányokat, ami a magyarországi emigránsok 69 százalékát jelentette. (Az emigránsok aktuális létszáma 79 fő volt). (MNL OL, 276/98. f. 144. ő. e.: 11.) Legtöbben (20 fő) a Lenin Intézet orosz vagy marxizmus-leninizmus szakán folytatták tanulmányaikat. Ez minden bizonnyal annak is betudható volt, hogy a keleti szláv nyelv ismerete megkönnyítette számukra a tananyag elsajátítását. A Műszaki Egyetemre, valamint az egyetem egy- és kétéves előkészítő iskolájába összesen 7 hallgató, az Agronómiai Egyetemre és kétéves előkészítő iskolájába 4–4 hallgató iratkozott be, csakúgy, mint az egyéves mezőgazdasági akadémiára. A Marxizmus-Leninizmus kétéves esti egyetemen 5, a Közgazdasági Egyetem egyéves előkészítő iskolájában pedig 3 jugoszláv emigráns kezdte meg, illetve folytatta tanulmányait. További két emigráns az

Idegen Nyelvek Főiskolája 1. éves orosz nyelv szakos hallgatója volt. Elenyésző számban, mindössze két emigráns folytatott természettudományi tanulmányokat, mindketten fizika szakos hallgatók voltak. (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 69–70.)

Az emigránsok tanulmányi előmeneteléről, magaviseletéről és politikai nézeteiről az oktatási intézmények a Magyar Dolgozók Pártja kérésére rendre feljegyzéseket készítettek. A továbbiakban az 1952 decemberében és 1953 januárjában készült egyéni jelentéseket és a *Jelentés a jugoszláv emigráció tagjainak egyetemi, főiskolai tanulásáról* címmel 1953. február 10-én készített összefoglalót vizsgálom. Mind a hallgatókról készített név szerinti beszámolókból, mind az összefoglaló jelentésekből nagyrészt pozitív kép rajzolódik ki a jugoszláv hallgatók szorgalmáról. A visszatérő jelzők között rendre szerepelnek a *szorgalmas, érdeklődő, felkészült, jó eszű és értelmes* melléknevek. A tanórákra általában jól felkészültek, a foglalkozásokon aktívan részt vettek, az ott elhangzottakhoz tartalmas hozzászólásokat fűztek. Többségük a tanköri kollektívába is igyekezett beilleszkedni, bár ezt részben személyes jellemvonásaik (a rendre visszatérő *csendes, visszahúzódó, zárkózott* jelzők legalábbis erre látszanak utalni), részben munkahelyi elfoglaltságuk nehezítette. (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 76., 85–86., 96. és 100–103.)

Kivételek persze mindig akadtak. Žarko Strajnićről például alapos tudása, könnyű felfogása ellenére egy nagyképű, tudásával kérkedő fiatalember képe alakult ki tanáraiban és hallgatótársaiban. (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e., 96.) Božo Spirtát nemcsak lustának, hanem jellemében is gyenge embernek tartották, ezért az egyetem vezetőségében fel is merült eltávolításának kérdése. Stevan Strajnić kapcsán pedig azt látták fontosnak kiemelni, hogy jó tanulmányi eredményei ellenére „megszökött az egyetemről.” (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 101.)

A nyelvi nehézségekre ugyanakkor több jelentés is igyekezett felhívni az MDP figyelmét: „Tanulmányi eredményeik sokkal jobbak lehetnének, ha a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt nem lennének komoly nehézségeik.” Annak ellenére, hogy az emigránsokkal külön nyelvórákon is foglalkoztak, továbbá hallgatótársaiktól is segítséget kaptak. Az okokat kutatva a jelentés ezt részben arra vezette vissza, hogy „nem [is] törekszenek a magyar nyelv megfelelő elsajátítására,” részben pedig arra, hogy „ez visszatükröződése nacionalista álláspontjuknak.” (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 102.)

A bürokrácia útvesztőjében az emigránsoknak néha egészen sajátos problémákkal is meg kellett birkóznuk. Úgy vélem, mindezt az agrártudományi egyetemen gyümölcs-szőlészet szakon végzős Jordan Petrović esetén kellően szemléltethetjük. Felsőfokú tanulmányainak első két évét Petrović még Jugoszláviában elvégezte, a végbizonyítvány kiadásához azonban szükségessé vált a jugoszláv index hitelesítése. Az egyetem illetékese ezért azt

javasolta, Petrović vegye fel a kapcsolatot a jugoszláv követséggel, illetve felajánlotta, hogy az egyetem maga keresi meg a jugoszláv diplomátákat. Joggal feltételezhetjük, hogy a politikai okokból Magyarországon menedékjogot kapott hallgató nem kívánt élni ezzel a lehetőséggel. Feltehetően Petrović panaszára az MDP KV Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya nem is mulasztotta el felhívni a Földművelésügyi Minisztérium Szakoktatási Osztályának figyelmét arra, hogy „rendkívül furcsának tartjuk egyrészt, hogy egy emigránst a titóista követségre küldenek, másrészt, hogy az egyetem ebben az ügyben fel akarja venni a kapcsolatot a jugoszláv követséggel.” Nehezményezték továbbá azt is, hogy az egyetem illetékese az ügyben a „legszemtelenebb hangon válaszolt.” Mindezek alapján kérték az illető hölgy „magatartását közelebről megnézni,” Petrović számára pedig a végbizonyítványt kiállítani. (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 84.) Bő két hét múlva a minisztérium illetékese már azt közölte Kalmár Sándorral, hogy miután az egyetem zöldségtermelő tanszékén oktató adjunktusától megkapták a szükséges információkat, már egy hete kiállították a szóban forgó végbizonyítványt. Petrović ügye ezzel elintézését nyert. (MNL OL, 276/98. f. 144. ö. e.: 90–91.)

Azon túl, hogy az MDP számára készített oktatói és hallgatói jelentésekből betekintést nyerhetünk az emigráns hallgatók tanulmányi előmenetelére, az iratok arra is utalnak, hogy a párt ellenőrzése alatt kívánta tartani a közösség tagjait, figyelő tekintete nem csak a tanulmányi eredményekre, hanem a rendszer iránti ideológiai elkötelezettségükre, az aktuális pártiránnyal kapcsolatos nézeteikre és esetleges ellenséges megnyilvánulásaikra is kiterjedt. A hatalom általában is kontroll alatt tartotta az emigránsokat, beleértve az egyén privát szféráját is, legyen szó akár baráti, akár házassági kapcsolatokról vagy az egyszerű mindennapokról.

Az emigránsok mindennapjai

Az emigránsok kontroll alatt tartása az élet minden apró területén megmutatkozott. Különösen igaz volt ez az úgy nevezett „diplomata csoport” tagjaira. Az emigráción belül külön kasztot képeztek a jugoszláv követség ügyvivőjével, a később a Rajk-perben játszott szerepével közismertté vált Lazar Brankovval együtt emigráló diplomaták. Biztonsági okokból (tartani lehetett ugyanis egy esetleges jugoszláv merényletkísérlettől) Budapest II. kerületében, a hűvösvölgyi Szalonka út 6. szám alatti két villát utalták ki számukra. Egy 1950-ben, Brankov holmijairól készített részletes leltár szerint minden bizonnyal nem kellett szűkölködni, hiszen a leltár tételesen több bársonyszéket, fotelt, asztalt, valamint négy nagyméretű perzsa szőnyeget is megnevezett (ÁBTL, 2.1. VII/37-a, 27–28.). Mindennapjaik a kollektíva szellemiségének megfelelően teltek. Együtt étkeztek, együtt

indultak sétálni, együtt mentek a városba, moziba, színházba, kulturális rendezvényekre. Ilyenkor az ÁVH-sok is elkísérték őket. Berán Iván és az állambiztonsági szervek négy másik embere már emigrálásukkor csatlakozott hozzájuk, Berán Brankovot prágai és bukaresti útján is elkísérte. Az ÁVH-s tiszteket csak 1949 tavaszán egy rövid időre, Brankov kérésére rendelték vissza (ÁBTL, 2.1. I/109, 166., 250. és 252.). Úgy vélem, mindez egyszerre szolgálta biztonságukat, de megfigyelésüket, kontroll alatt tartásukat is.

1949 tavaszára azonban mintha megfeledkeztek volna a csoport tagjairól. Brankov emigrálását követően (1948. október) a magyar sajtó az egykori jugoszláv követségi ügyvivő szinte minden lépéséről beszámolt, több esetben terjedelmes cikkben vagy a címlapon közölte beszédeit. A *Szabad Nép* 1948. december 2-i számától azonban egészen 1949. február közepéig kellett várni, hogy Brankov vagy a diplomata csoport tagjainak neve felbukkanjon a lap hasábjain. Egészen a Rajk-per nyilvános tárgyalásának kezdetéig nevük a lap egyetlen további cikkben sem szerepelt, miközben a kelet-európai és a szovjetunióbeli emigráns közösségek politikai tevékenységéről rendre beszámoltak. A diplomatakolónia mellőzöttségét alátámasztani látszik Kiss József, a Szalonka úti kolónia védelmével megbízott egykori államvédelmis a témára vonatkozóan megbízhatónak tekinthető visszaemlékezése. Kiss szerint már két hónappal Brankovék emigrálását követően megváltozott a hatóságok és a diplomata emigránsok közti viszony. A volt jugoszláv diplomatáktól megvonták színházbérletüket, nem állták tovább Mercedes autójuk benzinköltségét és megszüntették államvédelmis biztosításukat. Brankov az előzetes meghívás ellenére sem vehetett részt a Partizánszövetség februári rendezvényén (Kiss 1996: 61–65.).

A külvilágtól elszigetelt, egymással összezárt, a hatalomra egyszerre ráutalt, ugyanakkor annak ki is szolgáltatott közösség tagjait számos belső konfliktus terhelte. Brankov letartóztatása és elítélése az emigráció életére is bomlasztóan hatott. A kolónia tagjai körében a félelem és a kölcsönös vádaskodás léghőre vált uralkodóvá. A fegyelem teljesen szétesett, mindenki félt és gyanakodva tekintett a másikra. Általánossá vált, hogy a mindennapi problémák és a vádaskodások elől a szórakozásban próbáltak menedéket lelteni (ÁBTL, 2.1. VII/37-a: 111–112.). A többi politikai emigránsnál jobb anyagi körülmények között élő diplomata csoport (családtagjaikkal együtt 16 fő) kérdésének rendezést Pero Popivoda is sürgette Rákosi Mátyásnak 1950. január 27-én küldött levelében (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 3.). Erre legkésőbb 1950 májusáig sor is került: az MDP egyetlen lehetséges módként a csoportot „likvidálta”, tagjait nagyrészt beolvasztotta a többi emigráns közé (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 9.).

Nem sokkal Brankov Moszkvába csalását és letartóztatását követően az emigráció tagjai három állandó és két póttagból álló vezetőséget választottak. (Egyébként Brankov már korábban is javasolta egy vezető testület felállítását.) Talán részben Lazar Brankov, az emigráció potenciális vezetőjének kiiktatásának és a diplomata csoport elszigetelésének is köszönhető, hogy a belső ellentét és a széthúzás az emigráció vezető tagjai között a későbbiekben is állandósult; a háromtagú vezetőség sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A vádak szerint Milutin Velemir kizárólagosan kívánta intézni az emigráció ügyeit, ezért „mások képességeit lebecsülte és természetesen a saját magáét mindenki felé helyezte. Maga Milutin erkölcsileg meglazult, meglehetősen gyanús nőekkel tartott fenn kapcsolatot. Az elvtársak felé nem volt őszinte és durván megtévesztette őket.” Semmiben sem volt különbség a vezetőség két másik tagja sem: „Amig Trbović harcolt Milutinnal és erősen kritizálta hiányosságait, Trbović is durván és taktika nélkül, pártszerűtlenül járt el vele szemben. Ljubovljević opportunista módon viselkedett, megpróbált semleges maradni.” Az erkölcsi feddhetetlenség pedig Trbovićra sem volt jellemző: „Személyes gyengeségek, ivás és gyanús nőkkel való kapcsolat, Trbović Gojkónál is jelentkezett.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 2.).

A vezetőség fenti hibái miatt ismét Pero Popivoda segítségét kellett kérni. Instrukcióinak megfelelően 1950. május 13-14-én egy új, ötfős vezetőséget választottak az emigráció élére, tagjai Đuro Burgijasević, Albert Svetina, Nyitrai Kálmán, Dudás Lajos és Dušan Grujić lettek. A vezetőség belső problémáit azonban továbbra sem sikerült rendezni. A vádak szerint a vezetőségből eltávolított Milutin Velemir különösen szoros kapcsolatot épített ki Gojko Petrović, Franjo Cvetan, Ante Rak, Boško Kolundžija és Stojan Pavlović emigránsokkal és az „általa irányított frakciós csoport befolyása az elmúlt hetekben [1950 ősz] megnövekedett.” A frakció szembehelyezkedett Gojko Trbović és Žarko Ljubovljević volt vezetőségi tagokkal. Velemirék ugyanis nehezményezték, hogy Trbović és Ljubovljević szorosabbra kívánta fűzni az emigránsok kapcsolatát a magyar állambiztonsági szervekkel. (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 56.) Vádjai nem voltak teljesen új keletűek, sem teljesen megalapozatlanok. Gojko Petrović és Franjo Cvetan már 1949 elején „vadat” emelt a budapesti szovjet nagykövetségen az MDP vezetőségével és az ÁVH-val szemben. A frakciós csoport tevékenységéről elítélő hangvételben beszámoló jelentés (1950. december 28.) pedig elismerte, hogy „Trbović Gojko több esetben konkrét gyakorlati segítséget nyújtott az Á.V.H.-nak az emigráción belül, kisebb jelentőségű ügyek tisztázásához.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 57.) Mindez azonban nem jelentette, hogy a magyar párt- és állambiztonsági szervek maradék nélkül megbíztak volna benne. A tisztázásra váró kérdések között szerepeltek átszökésének körülményei

és állítólagos gyanús kapcsolata a Jugoszláviából átszökött fehérgárdista emigránsokkal. Magatartását erkölcsi szempontból is kifogásolhatónak tartották (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 57.).

Milutin Velemir azonban nem volt hajlandó beletörödni félreállításába, május 26-án és december 18-án is vádaskodó hangvételű levelet írt az MPD Központi Vezetőségének. Ezzel persze csak azt érte el, hogy a pártvezetésben 1951 januárjában felmerült, nyilvánosan kell megvitatni a kérdést. Más szavakkal ez nyilvános megfeddését és önkritika gyakorlását jelentette (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ö. e.: 45–57. és 88.). Velemir időközben politikai természetű kérdésekben is a hivatalos állásponttól eltérő vonalat kezdett hangoztatni. Egészen konkrétan azt ellenezte, hogy a Jugoszláviában is gyűjtse-
nek aláírásokat az „öt nagyhatalom által kötendő békepaktum követelésére.” Annak ellenére, hogy az emigráció ezzel kapcsolatos hivatalos véleményét 1951 áprilisában a politemigránsok rádiója is beolvasta, a *Za socialističku Jugoslavije* címmel megjelenő emigráns lap pedig májusi számában megismételte, továbbra is kitarzott véleménye mellett. Mindezt azzal indokolta, hogy az „egyenesen a halálba való kergetése az aktivistáknak – a jugoszláv hazafiaknak.” Kihangsúlyozta továbbá, hogy „így itt sohasem lesznek eredmények, csak kár és áldozat.” (MNL OL, M-KS 276/98. f. 139. ö. e.: 41.). A kérdést a vezetőség júliusban az emigráció összéртеkezlete elé vitte és kikérte a moszkvai koordinációs központ véleményét is. Nyilvános önkritika gyakorlására Velemir azonban a továbbiakban sem volt hajlandó, ezért az emigránsok vezetősége újfent az MDP-hez és a moszkvai központhoz fordult iránymutatásért. 1951 októberében már az emigrációból történő kizárás gondolata is komolyan felvetődött (MNL OL, M-KS 276/98. f. 139. ö. e.: 42–43.). A jugoszláv emigrációval kapcsolatos aktuális kérdésekről 1952. január 2-án készített feljegyzés azonban javasolta, hogy a kérdés alaposabb, nyilvános megvizsgálását és Velemir esetleges kizárását halasszák az emigrációs vezetőségét megosztó újabb és sürgősebb rendezést kívánó belső ellentét, Gojko Petrović ügyének rendezése utánra.

Gojko Petrović ugyanis Franjo Cvetannak írt egyik levelében szidalmazta a Magyarországon szlovén nyelven megjelenő emigráns lap, a *Za ljudsko zmagu* szerkesztőségét. Az emigráció vezetősége mindebből azt a következtetést vonta le, hogy egy újabb frakciós csoport van kialakulóban. Ármánykodását vélték felfedezni abban is, hogy a lap legutóbbi szerkesztőségi ülései érdemi hozzászólások nélkül, lényegtelennek ítélt kérdésekkel foglalkoztak, ami mögött nyilvánvalóan szervezett szabotázsakciót láttak. Elfogadhatatlanná vált Petrović kemény balos nézete is, miszerint „Jugoszlávia népeit csak a háború tudja felszabadítani, ezért ő kívánja a háborút.” A fentiek alapján mind a *Za ljudsko zmagu* szerkesztősége, mind az emigráció vezetősége javasolta, hogy Petrovićet zárják ki a

politikai emigránsok kolóniájából. Kizárását az MDP Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya is támogatta, sőt javasolta, hogy a renitenskedőt a fővárosból is távolítsák el és vidéken biztosítsanak számára munkalehetőséget. MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ó. e.: 81.)

Az ügy rendezését követően nem sokkal egy újabb, a személyeskedéstől sem mentes ellentét osztotta meg az emigráció vezetőségét és a kolónia tagjait. Az okos, ravasz, de ugyanakkor kétszínű emberként jellemzett Gojko Trbovićtal kapcsolatban az MDP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának iratai között található címzés és keltezés nélküli, feltehetően 1950 augusztusában keletkezett, az emigráció problémáit részletező jelentés 6 pontban sorolta fel a problémákat. A vádak között szerepelt, hogy a *Za ljudsko zmago* hasábjain állambiztonsági szempontból kényes információkat igyekezett megjeleníteni, több olyan kérdésben is (Adrija Hebrang ügye, egy meg nem nevezett UDB tiszt meggyilkolása kapcsán), amellyel sem a *Szabad Nép*, sem az emigráns sajtótermékek nem kívánt érdemben foglalkozni. Helytelen álláspontot képviselt a parasztság és az oktatás kérdéseiben is. Sőt, hasonlóan Milutin Velemirhez, ő is szorgalmazta egy Jugoszlávia elleni háború megvívását: „Jugoszlávia felszabadítása csak a 3-dik világháborúval lehetséges. Jugoszláviát csakis a Szovjet Hadsereg, a népi demokráciák hadserege képes felszabadítani, a jugoszláv nép harca felesleges áldozatokkal járó, kilátástalan harc.” (MNL OL, M-KS 276/98. f. 139. ó. e.: 181–182.)

Mindezeken túl Trbović Boris Verstovšekre, az emigráció akkori vezetőjére is befolyással bírt. (Verstovšek Đorđe Burgijasev leváltását követően 1952 januárjában került az emigránsok élére.) Itt jegyzem meg, hogy a jelentés Verstovšeket nem tartotta határozott vezetőnek, munkáját következetlennek, tervszerűtlennek látták, az ügyeket „egyik napról a másikra igyekszik vinni.” Gyenge jellemvonásának tekintették, hogy „fél a vezetőség többi tagjaival szemben az állásfoglalástól.” Esetében is találkozhatunk az emigráció vezető tagjai jellemzésének már-már toposzszerű elemével, miszerint „nem kelt a teljesen tiszta ember benyomását.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ó. e.: 81.)

Az MDP korifeusai a vezetőségben megnyilvánuló, szinte mindennaposnak tekinthető politikai és ideológiai ellentétek, személyes konfliktusok letükröződését vélték felfedezni abban, hogy magában az emigráns közösségben is állandósult a széthúzás, az ellenségeskedés és az egymással szembeni bizalmatlanság, gyanakvás. Mindez anyagi természetű követelődésükben, hanyagul végzett munkájukban, a tanulás terén megmutatkozó visszaesésben is visszaköszött (MNL OL, M-KS 276/98. f. 139. ó. e.: 182–183.) A jelenség koránt sem volt új, arra Velemir Milutin már 1950 decemberében figyelmeztette Rákosi Mátyást. Levelében úgy vélte, hogy a kolónia körében „egy begubózott, zárt, természetellenes élet fejlődött ki,” amit nagyrészt az ÁVH működésére vezetett vissza: „nálunk nem a

Magyar Dolgozók Pártjának, hanem az ÁVO-nak szelleme nyilvánult meg. Embereinknek első naptól fogva azt verték a fejébe: hallgass, vigyázz mit beszélsz, ne beszélgessetek a villamoson vagy autóbuszban, nehogy valaki észrevegye, hogy jugoszlávok vagytok, senki nem mondhatja azt, hogy jugoszláv, hanem hogy bulgár, görög, román stb.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ő. e.: 47.) Nehezményezte továbbá, hogy a konferenciákat és a párttanfolyamokat kivéve az MDP tagjai soha sem fordulnak meg az emigránsok körében, személyes kapcsolatban kizárólag az állambiztonsági szervekkel állnak. Súrlődásuktól korántsem mentes kapcsolatukat konkrét példákkal is alátámasztotta. Egy esetben (1949 júniusában) az ÁVH név nélkül említett alezredese nyilvánosan, a többi emigráns szeme láttára az alábbi szavakkal fenyegette meg Ljubojev Milénát: „A hajadat fogom kicsupálni, ha valakinek megmondod, hol laksz.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ő. e.: 47.)

Az Állambiztonsági Hatósággal kapcsolatos vádak még 1952 nyarán is fennmaradtak. Boris Verstovšek 1952. augusztus 10-i keltezéssel, Vas Zoltánnak írt levelében hangsúlyosan ki is tért a problémára, amit összefüggésbe hozott azzal is, hogy az emigráció vezetőségének nem sikerült megszilárdítania tekintélyét a kolónia tagjainak körében: „A vezetőség állandóan veszít tekintélyéből, mivel sok esetben az emigráció előtt feleslegesnek és nevetségesnek látszik.” A tekintélyvesztés már olyan méreteket öltött, hogy az „elvtársaink különböző megnyilvánulásai alapján arra következtetnek, hogy az emigráció tényleges vezetője Szabó József elvtárs, [...] aki az Államvédelmi Hatóságok felé felelős; a vezetőség pedig egyszerű báb.” (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ő. e.: 98–99.) A bizalom légkörének kialakulását minden bizonnyal az sem segítette elő, hogy 1949–1952 között nem kevesebb, mint 56 „sötét elemet távolítottak el,” zártak ki az emigránsok soraiból. (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ő. e.: 98.) Verstovšek ezért sürgetően javasolta, hogy „szükséges lenne a fegyelem megszilárdítása és a csoport helyzetének egészségesebbé tétele.” Ehhez pedig olyan apró gesztusokat is fontosnak tartott, hogy a *Szabad Népb*en ne csak a külföldi emigráns lapokból, hanem a *Za ljudsko zmagó*ból is jelenjenek meg írások, vagy kapjanak jegyet az állami ünnepekre és a pártvezetők tiszteletére rendezett fogadásokra. Verstovšek véleménye szerint ezek az apró gesztusok is növelni tudták volna a vezetők tekintélyét az emigránsok előtt. (MNL OL, M-KS 276/65. f. 105. ő. e.: 98–99.)

Sztálin 1953-ban bekövetkező halálát követően a szovjet–jugoszláv kapcsolatok terén lassú, fokozatos és elhúzódó normalizálódás vette kezdetét, amely alól a Szovjetunió érdekszférájába tartozó kelet-európai országok, köztük Magyarország sem vonhatta ki magát. A közeledés egyik alapfeltételét a kominformista emigráns kolóniák felszámolása jelentette. Az emigránsokat, a mindennapi élet nehézségein túl, ez újfent komoly dilemma elé állította: a végleges letelepedést válasszák-e egy számukra nagyrészt még ekkor is ide-

gennek tűnő országban vagy visszatérjenek Jugoszláviába, vállalva esetleges felelősségre vonásukat, meghurcoltatásukat? A jelen írás keretei között mindössze a dilemma érzékelésére van módom, az emigránsok további sorsának vizsgálata egy újabb tanulmány részét képezheti.

REFERENCIALISTA

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL, Budapest). 2.1. A volt zárt irattár iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL, Budapest). M–KS 276. Az MDP Központi Szervei (1945–1958)

Visszaemlékezések

Kiss J. (1996). *ÁVO-s voltam, ÁVO-sok vertek*. Sydney, H. M.

Feldolgozások

Banac, I. (1988). *With Stalin Against Tito. Cominformist Splits in Yugoslav Communism*. Ithaca–London: Cornell University Press.

Mitrović, M. (2009). *Tri dokumenta o ibeovcima*. Beograd: INIS.

Mitrović M. i Selinić, S. (2009). Jugoslovenska informbiroovska emigracija u istočnoevropska zemljama, 1948–1964. *Tokovi istorije 1–2*, 31–54.